प्रत्याह हे बृहस्पते ! त्वमिमं भर यतो द्वाजं द्वाभ्यां आवाभ्याम् अन्यायतो जातं अतो नाहमेकाकिनी भरामीत्यर्थः। यद्यस्मादेवमुक्त्वा पितरौ ममतांबृहस्पती विवदमानौ पुत्रं परित्यज्य यातौ ततो हेतोरयं भरद्वाज इति" श्रीधरस्वामी।

द्वात्रिंशत् स्त्री द्व्यधिका त्रिंशत द्वादेशः। १द्व्यधिकत्रिंशत् संख्यायां २तदन्विते। तस्याः पूरणः डट्। द्वात्रिंशतमप् द्वात्रिंशत्तम तत्संख्यापूरणे त्रि० स्त्रियां ङीप्।

द्वात्रिंशदपराध पु० कर्म०। भक्तानामीश्वरविषये द्वात्रिंशत् संख्यकेषु अपराधेषु। ते च अपराधाः तन्त्रसारे दर्शिता यथा "तन्त्रान्तरे यानैर्वा पादुकाभिर्वा यानं भगवतो गृहे। दैवोत्सवेष्वसेवा च अप्रणामस्तदग्रतः। उच्छिष्टे चैव चाशौचे भगवद्वन्दनादिकम्। एकहस्तप्रणामश्च तत्पुरस्तात् प्रदक्षिणम्। पादप्रसारणञ्चाग्रे तथा पर्य्यङ्कबन्धनम्। शयनम्भक्षणञ्चापि मिथ्याभाषणमेव च। उच्चैर्भाषो मिथो जल्पो रोदनानि च विग्रहः। निग्रहानुग्रहौ चैव स्त्रीषु च क्रूरभाषणम्। कम्बलावरणञ्चैव परकीर्त्तेरपह्नुतिः। अश्लीलभाषणञ्चैव अधोवायुविमोक्षणम्। शक्तौ गौणोऽपचारश्च अनिवेदितभक्षणम्। तत्तत्कालभवानाञ्च फलादीनामनर्पणम्। विनिजुष्टावशिष्टस्य प्रदानं व्यञ्जनस्य यत्। स्पष्टीकृतासनञ्चैव परनिन्दा परस्तुतिः। गुरौ मौनं निजस्तोत्रं देवतानिन्दनं तथा। अपराधास्तथा विष्णोर्द्वात्रिंशत् परिकीर्त्तिताः"।

द्वात्रिंशल्लक्षण पु०द्वात्रिंशत् लक्षणानि शुभलक्षणानि यस्य। शुभलक्षणान्विते महापुरुषलक्षणयुते नरे। काशी०ख० ११ अ०। "पञ्चदीर्घः पञ्चसूक्ष्मः सप्तरक्तः षडुन्नतः। त्रिपृथुलघुगम्भीरोद्वात्रिंशल्लक्षणस्त्विति" "पञ्च दीर्घाणि शस्यानि यथा दीर्घाण्यथास्य वै। भुजौ नेत्रे हनू नासावक्षसी तनयस्य ते। त्वक्केशाङ्गुलिदशनाः पर्व्वाण्यङ्गुलिजान्यपि। तस्यास्य पञ्च सूक्ष्माणि दिक्पालपदभाक् यथा। पाण्यङ्घ्रितलनेत्रान्तं तालुजिह्वाधरौष्ठकम्। सप्तारुणञ्च सनखमस्मिन् राज्यसुखप्रदम्। कक्षा कुक्ष्यलिकस्कन्धकरवक्त्रं षडुन्नतम्। तथात्र दृश्यते बाले महदैश्वर्य्यभाग् यथा। ललाटकटिवक्षोभि स्त्रिविस्तीर्णो यथाह्यसौ। सर्वतेजोतिगैश्वर्य्यं तथा प्राप्स्यति नान्यथा। ग्रीवाजङ्घामेहनैश्च त्रिभिर्ह्रस्वोऽयमीड़ितः। स्वरेण खल्वनाभिभ्यां त्रिगम्भीरः शिशुः शुभः।"

द्वादश त्रि०द्वादशानां पूरणः द्वादशन्+डट्। द्वादशसंख्यापूरणे स्त्रियां ङीप्। सा च द्वादश्याः चन्द्रकलायाः सूर्यकिरणप्रवेशनिर्गमयोग्यायां क्रियारूपायां तद्उपलक्षित कालरूपायां वा तिथौ तस्यां व्रतकालनिर्णयः कालमा०उक्तो यथा "अथ द्वादशी निर्णीयते। सा च युग्मादिशास्त्रेण पूर्वविद्धा ग्राह्या। स्कन्दपुराणेऽपि "द्वादशी च प्रकर्त्तव्या एकादश्या युता विभो !। सदा कार्य्या च विद्वद्भिर्विष्णुभक्तैश्च मानवैः" इति। उत्तरविद्धां प्रतिषेधति बृहद्वसिष्ठः। "द्वितीया पञ्चमी वेधाद्दशमी च त्रयोदशी। चतुर्द्दशी चोपवासे हन्युः पूर्वोत्तरे तिथी" इति। नन्वेवं सत्यमेकादश्युपवासो द्वादश्युपवासश्चेत्युभयमेकस्मिन्दिने प्राप्नोति सत्यम् तथापि चोभयस्यान्योऽन्यं विरोधाभावात् सहैवानुष्ठानं भविष्यति। नन्वेकं व्रतमसमाप्य व्रतान्तरमनुष्ठातुमशक्यम्। असमाप्ते व्रते पूर्वे नैव कुर्याद्व्रतान्तरम्" इति शास्त्रात् मैवम् इदं हि शास्त्रमेकव्रतस्य मध्ये व्रतान्तरोपक्रमं निषेधति प्रकृते तु व्रतद्वयस्यापि सहैवोपक्रम इति तन्त्रेणानुष्ठानं भविष्यति। नन्वस्त्वेवं खण्डतिथौ, सम्पूर्णतिथौ त्वेकादशी द्वादश्युपवासौ द्वौ नैरन्तर्येण प्राप्नुतः। तत्र पारणमन्तरेण प्रथमोपवासस्यासमाप्तत्वात्। द्वितीयोपवासस्य प्रक्रमो न सम्भवतीति चेत् मैवम् अद्भिः पारणं कृत्वा द्वितीयोपवासस्य प्रक्रमयितुं शक्यत्वात्। तादृशं तु पारणमशितानशितोभयात्मकम्। तत्राशितरूपत्वात् पूर्वोपवासं परिसमापयति। अनशितरूपत्वेनोत्तरोपवासं न विहन्ति। एतच्च द्व्यात्मकत्वं दर्शपूर्णमासप्रकरणे याजमानब्राह्मणे श्रूयते "यदानश्नन्नुपवसेत् क्षौधुकः स्याद्यदश्नीयात् रुद्रोस्य पशूनभिमन्येतापोऽश्नाति तन्नैवाशितं न क्षौधुको भवति नास्य रुद्रः पशूनभिमन्यते" इति। तस्मादुदकपारणेनोपवासद्वयनिर्वाहः। एतच्च सर्वतिथिसाधारणम्। प्रकृते ह्येकादशीद्वादश्योर्दैवतैक्यादुदकपारणमन्तरेणापि न कश्चिद्दोषः। अतएव स्मर्यते "एकादशीमुपोष्यैव द्वादशीं समुपोषयेत्। न तत्र विधिलोपः स्यादुभयोर्दैवतं हरिः" इति। उपवासद्वयाशक्तौ केवलद्वादश्युपवासेनोभयोः फलं सिध्यति तथा च स्मृतिः "एवमेकादशीं मुक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत्। पूर्वोपवासजं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयम्" इति। द्वादश्यां तु काम्योपवासो मार्कण्डेयेन दर्शितः "द्वादश्यामुपवासेन सिद्धार्था भूप ! सर्वशः।